

Πολιτική και λογική του πολέμου Το παράδειγμα Hegel*

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΒΕΪΚΟΣ

ΕΝΑΣ μύθος του Munchhausen λέει πως μια μέρα στο κυνήγι μια σκύλα έγκυος καταδίωκε έναν λαγό επίσης έγκυο. Σε μια στιγμή εξαφανίστηκαν και τα δύο, αλλά ύστερα φάνηκαν επτά νεογέννητα σκυλάκια να τρέχουν πίσω από επτά νεογέννητους λαγούς.

Η ανθρώπινη ιστορία είναι ένα αέναο κυνηγητό, που περιοδικά ανανεώνεται, ένας αγώνας όλων εναντίον όλων.

Στη μεγάλη σκηνή του κόσμου οι σχέσεις των ανθρώπων φαίνονται έτσι να είναι ανειρηνευτες. Αναρωτιέται κανείς: αν ο αγώνας αποτελεί σταθερό γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης, ισχύει αυτό και για την ειδική μορφή αγώνα που λέγεται πόλεμος;

Μια προκλητική απάντηση στο ερώτημα αυτό έδωσε στη σύγχρονη εποχή ο Hegel. Ο πόλεμος, βαθιά ριζωμένος μέσα στην ανθρώπινη φύση, αποτελεί εσωτερική αναγκαιότητα και όχι απλά εξωτερική συμπτωματικότητα. Επειδή, κατά τον Hegel, δεν υπάρχει στον κόσμο καμιά γενική βούληση, συγκροτημένη σε υπέρτατη εξουσία, αλλά υπάρχουν μόνον επιμέρους βουλήσεις των κυρίαρχων κρατών, οι διαφορές που αναφύονται μεταξύ τους δεν μπορούν να επιλύονται παρά βίαια. Ο κόσμος είναι ο στίβος όπου διεξάγεται το άγριο παιχνίδι των ανθρώπινων παθών, των ενδιαφερόντων και συμφερόντων, των σκοπών, των ταλέντων και αρετών, της βίας, της αδικίας και των ανθρώπινων ελαττωμάτων¹, το παιχνίδι του πολέμου. Αλλά, όπως κι αν είναι αυτό, είναι ένα παιχνίδι που έχει το λόγο του: «όπως η κίνηση των ανέμων διαφυλάσσει τη θάλασσα από τη σήψη, στην οποία θα την έριχνε μια διαρκής ηρεμία, έτσι ο πόλεμος διατηρεί την υγεία των λαών, ενώ μια διαρκής και μάλιστα «αιώνια ειρήνη» θα έριχνε τους λαούς σε κατάσταση σαθρότητας και αποσύνθεσης»².

Κατά τον Hegel, ο πόλεμος κατανοείται στο πραγματικό ανθρώπινο πλαίσιο. Μέσα σ' αυτό, η ανθρώπινη ιστορία δεν είναι το θέατρο της ηρεμίας και της γαλήνης³, παρά είναι μάλλον ταραχή και καταιγίδα. Με τον πόλεμο, τα πράγματα τραντάζονται συθέμελα, η στρωμένη τάξη πραγμάτων καταστρέφεται και οι άνθρωποι φτάνουν στα έσχατα όρια της ύπαρξης, βλέποντας να ορθώνεται μπροστά τους απειλητική η εικόνα του απόλυτου κυρίου τους, του θανάτου⁴. Εδώ δεν προ-

ϋποτίθεται η πίστη πως προηγείται μια «κανονική» κατάσταση ειρήνης και πως ο πόλεμος σημαίνει επιστροφή σε μια τραυματική προκοινωνική κατάσταση, σε μιαν ανορθόλογη κατάσταση βαρβαρότητας. Ο πόλεμος προβάλλεται σαν «αιώνιο φαινόμενο», δράση που θα λαμβάνει χώρα στον κόσμο όσο θα υπάρχουν άνθρωποι⁵. Σύμφωνα με τη λογική αυτή, είναι μάλλον η ιδέα του αιώνιου πολέμου που ανταποκρίνεται στα πράγματα παρά η καντιανή ιδέα της «αιώνιας ειρήνης». Στον Hegel ο πόλεμος είναι λογικός και ο λόγος πολεμικός.

Η φιλοσοφική αυτή εξήγηση, που περιορίζεται καταρχήν στη δικαιολόγηση της πρόβλεψης πως γενικά θα υπάρχουν πόλεμοι, θεμελιώνεται με πολιτικές και όχι ηθικές ή νομικές κατηγορίες. Η βασική ιδέα είναι πως, μια και τα κράτη είναι κυρίαρχα και αυθύπαρκτα, τίποτε δεν υπάρχει πάνω απ' αυτά. Σαν άτομα ή πρόσωπα υπάρχουν, αν αναγνωρίζονται από τα άλλα. Όταν αυτά παύσουν να υπάρχουν (στον πληθυντικό), παύει να υπάρχει και το πρόσωπο (στον ενικό), γιατί η βούλησή του είναι ακριβώς νοητή όσο αυτή βρίσκει ικανοποίηση ή μη-ικανοποίηση από τα άλλα. Καθώς οι συσχετισμοί δυνάμεων μεταβάλλονται, τα συμφέροντα των κρατών έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους και το ένα δίκαιο βρίσκεται αντιμέτωπο στο άλλο. Τότε είναι ο πόλεμος ακριβώς που αποφασίζει για την έκβαση της σύγκρουσης. Βέβαια, δεν αποφασίζει ποιο δίκαιο είναι αληθινό και ποιο λάθος, «γιατί και οι δύο πλευρές έχουν αληθινό δίκαιο, παρά ποιο δίκαιο θα υποκύψει στο άλλο»⁶. Ο Hegel καταφεύγει έτσι σε μιαν ολοκληρωτική απόρριψη του διεθνούς δικαίου. Μαζί καταφεύγει και σε αποκλεισμό της ηθικής, μια και τον πόλεμο τον κάνουν κράτη και όχι άτομα. Αλλά ο φιλόσοφος, παρόλο που υποστηρίζει ότι μόνο με πολιτικά κριτήρια κρίνεται ο πόλεμος, ωστόσο διατυπώνει το αίτημα να διεξάγεται σύμφωνα με τις αρχές του λαϊκού δικαίου, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται η αρχή να μην αποβλέπουν οι εμπόλεμοι στην εκμηδένιση του αντιπάλου. Είναι φανερό πως ο φιλόσοφος αγνοεί τον ολοκληρωτικό πόλεμο⁷.

Μια παραλλαγή της χεγκελιανής ιδέας του πολέμου, παραλλαγή πολύ δημοφιλής κατά τον 19ο αι.⁸, φτάνει ακόμα και ως τις μέρες μας. Είναι η ιδέα του πολέμου σαν αναγκαία καταιγίδα που καθαρίζει και φέρνει τελικά αιθρία.

Με μιαν άλλη μεταφορά, που ανάγεται ήδη στον Πλάτωνα⁹ και που έχει μεγάλη διάδοση στη σύγχρονη εποχή, ο πόλεμος προβάλλεται σαν φάρμακο απαραίτητο για τη θεραπεία της αρρώστιας. Αν η πολιτική είναι ένα είδος θεραπευτικής αγωγής για το σώμα αυτό που λέγεται κράτος, ο πόλεμος αποτελεί μιαν ιδιαίτερη φαρμακευτική αγωγή για εκτόνωση της κρίσης. Στον H. v. Treitschke, μάλιστα, η ιδέα αυτή αποτελεί βασικό αξίωμα: «ο πόλεμος είναι το μοναδικό φάρμακο για ένα αρρωστημένο έθνος». Ο ιστορικός Jacob Burckhardt¹⁰ διατυπώνει αυτή την ιδέα ως εξής: «η μακρά ειρήνη παράγει όχι μόνον εκνευρισμό αλλά επιτρέπει τη γένεση ενός πλήθους από ελεεινές, φοβερές καταστάσεις ανάγκης, που δεν θα προέκυπταν χωρίς αυτήν. Και τότε οι άν-

το κράτος είναι κακό αν θέλει να διαδίδεται σ' όλον το λαό το πνεύμα του πολέμου και θέλει τους πολίτες να είναι έτοιμοι να πολεμούν πάντοτε γι' αυτό· είναι όμως «αναγκαίο κακό», όπως και ο πόλεμος που αυτό προετοιμάζει και κινεί»¹³.

Ένα βήμα πιο πέρα οδηγεί στην ιδέα ότι παρόλο που ο πόλεμος είναι κακό, αποτελεί ωστόσο αναγκαία προϋπόθεση προόδου. Το επιχείρημα αυτό που, σε ποικίλες παραλλαγές, καλλιεργεί η σύγχρονη ρητορική του πολέμου, αντιστρέφει διαλεκτικά την άρνηση σε θέση και δείχνει πως πρόκειται για δημιουργικό και όχι καταστροφικό παράγοντα.

Ο ίδιος ο Kant αναγνωρίζει στον πόλεμο «κάτι το υψηλό»¹⁴, πράγμα που αποτελεί προανάκρουσμα της χεγκελιανής θεωρίας του πολέμου. Γράφει (1786): «στο επίπεδο του πολιτι-

θρώποι προσκολλώνται όπως στην ύπαρξη, κραυγάζοντας για 'δίκαιο', προκαταλαμβάνουν θέσεις, αντί να τις καταλαμβάνουν οι αληθινές δυνάμεις, και πηίζουν τον αέρα, μολύνουν συνολικά το αίμα του έθνους. Ο πόλεμος φέρνει πάλι εν τιμή τις αληθινές δυνάμεις»¹¹. Μ' αυτό το επιχείρημα, που αποπνέει χεγκελιανό πνεύμα, ο πόλεμος δικαιώνεται ως γεγονός που φέρνει εξυγίανση και αποκαθιστά μιαν ανώτερη τάξη πραγμάτων.

Ιδιαίτερα στη Γερμανία, την κοιτίδα της σύγχρονης ρητορικής του πολέμου, οι ιδέες αυτές ήταν από την αρχή κιόλας του 19ου αι. πολύ διαδομένες. Στον 23ο τόμο της Γερμανικής Εγκυκλοπαίδειας (που βγήκε το 1809) αφιερώνονται στο λήμμα «Πόλεμος» (Krieg) τρία αυτόνομα κεφάλαια, στο πρώτο από τα οποία (Krieg schlechthin) παρουσιάζεται η άποψη ότι ο πόλεμος αποτελεί «αναγκαία στιγμή» στη μεγάλη τάξη των πραγμάτων και το «ισχυρό φάρμακο» για ένα αρρωστημένο έθνος¹².

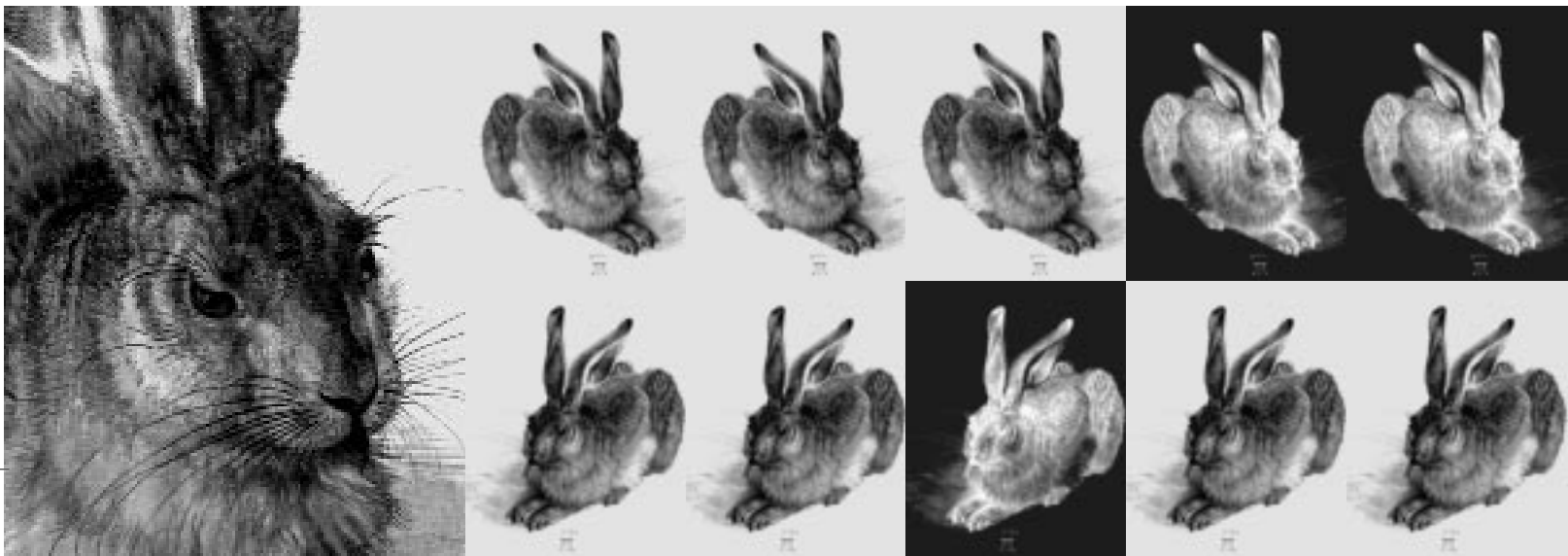
Σύμφωνα μ' αυτή τη λογική, στο αντεπιχείρημα ότι ο πόλεμος είναι κακό και φέρνει στους ανθρώπους δυστυχία απαντά κανείς με τον ισχυρισμό πως ο πόλεμος κινείται από το κράτος, κι αυτό είναι ένα «αναγκαίο κακό». Όπως το θεωρεί ο Humboldt,

σμού όπου ακόμα βρίσκεται το ανθρώπινο γένος, ο πόλεμος είναι ένα απαραίτητο μέσο για να πάει ο πολιτισμός ακόμα πιο πέρα και μόνο μετά από έναν –θεός ξέρει πότε– συντελεσμένο πολιτισμό θα ήταν δυνατή για μας μια αιώνια ειρήνη»¹⁵. Ο πόλεμος, λοιπόν, παρά τα δεινά που φέρνει στους ανθρώπους, αποτελεί ελατήριο που κινεί όλα τα ταλέντα να αναπτυχθούν στον ύψιστο βαθμό¹⁶.

Την αμηχανία αυτή εκφράζει πιο άμεσα ο Fichte λίγο αργότερα (1793): «λένε: ο πόλεμος εκπολιτίζει και είναι αλήθεια, ο πόλεμος αίρει τις ψυχές μας σε ηρωικά αισθήματα και πράξεις, στην περιφρόνηση του κινδύνου και του θανάτου, στην περιφρόνηση αγαθών που καθημερινά εκτίθενται στην αρπαγή, μας αίρει στην εσωτερική συμπάθεια με καθετί που φέρνει ανθρώπου πρόσωπο, γιατί ο κοινός κίνδυνος ή η κοινή θλίψη μας φέρνει στενά τον ένα κοντά στον άλλο». Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, «έπαινο του πολέμου και κήρυγμα για τους ανθρώπους να τείνουν προς τον αιματηρό πόλεμο». Είναι οι ψυχές που έχουν ήδη δύναμη μέσα τους αυτές που ανυψώνει ο πόλεμος προς τον ηρωισμό, ενώ εκείνους που δεν είναι ευγενείς τους ενθουσιάζει για αρπαγή και για καταπίεση των άοπλων αδυνάτων. Ο πόλεμος, συμπεραίνει ο Fichte,

γεννά ήρωες καθώς και δειλούς κλέφτες¹⁷. Φανερά η αμηχανία του φιλοσόφου βρίσκεται εδώ στην προσπάθειά του να αποφύγει από τη μια την κατάφαση του πολέμου, μια και αυτός θεωρείται ηθικά ανυπόφορος, και να τον αποδεχτεί από την άλλη σαν κινητήρια δύναμη που υπηρετεί «τη γενική διάδοση του πολιτισμού» (είναι το χρέος του φιλοσόφου να προβάλλει το νόημα της ολότητας που υπηρετεί). Γιατί πεποίθησή του είναι πως ο πόλεμος αποτελεί «το κύριο όχημα του σχεδίου του κόσμου» και πως το σχέδιο αυτό θα προωθείται έτσι ακατάπαυστα, με τον πόλεμο δηλαδή σαν όχημά του, «ώσπου το όλο ανθρώπινο γένος που κατοικεί τη σφαίρα μας να έχει συγχωνευτεί σε μία μόνη δημοκρατία της κουλτούρας»¹⁸. Kant και Fichte προσανατολίζονται έτσι προς μια ρομαντική

είναι πολύ εύλογη. Γιατί, αν δεχτούμε πως βασική διάσταση του πολιτικού είναι το φαινόμενο της κυριαρχίας, η ανάπτυξη του πολιτισμού δεν αποτελεί άμεσο πολιτικό σκοπό. Μ' αυτό το νόημα κατά βάση θεωρεί τον πόλεμο ως πολιτική ο Clausewitz, στο βαθιά επηρεασμένο από τον Hegel έργο του «Περί πολέμου»²². Ο πόλεμος αποτελεί στον αγώνα για κυριαρχία μιαν «άλλη» πολιτική, συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα. Δεν προβάλλεται εδώ ο πόλεμος σαν ανθυπόστατο φαινόμενο, σαν πολιτική καθεαυτή, αλλά τονίζεται το πρωτείο του πολιτικού στη φύση του (σε σχέση π.χ. με το στοιχείο του στρατιωτικού που έρχεται δεύτερο), επειδή αποδίνεται πρωταρχική σημασία στην κυριαρχία ως θεμελιώδη πολιτική κατηγορία.

αντίληψη του πολέμου, που χάνεται στον ανοιχτό ορίζοντα της ολότητας. Στον Hegel, μάλιστα, που καταξιώνει θεωρητικά την άρνηση, το κακό, την καταστροφή, το θάνατο, ως αναγκαία προϋπόθεση της προόδου, ο πόλεμος δείχνει πως η ιστορία αποτελεί το βωμό όπου θυσιάζονται οι άνθρωποι και οι λαοί και πως μέσα από τις θυσίες και πάνω από τα πτώματα προχωρεί το πνεύμα του κόσμου (List der Vernunft)¹⁹. Αυτό δεν είναι η μορφή ενός ειρηνικού και καλοσυνάτου θεού, που ενσάρκωσή του είναι η παγκόσμια ιστορία, παρά η μορφή ενός βίαιου, σκληρού και αιμοσταγούς θεού που προχωρεί αγέρωχα πάνω από τα πτώματα και τις στάχτες. Στη μεταφυσική αυτή αντιστοιχεί μια πολιτική που λέει ότι το κράτος, ενσάρκωση του πνεύματος, διεξάγει πόλεμο για να οδηγήσει τους πολίτες σε «νέες και ανώτερες καταστάσεις»²⁰, σε ανώτερες μορφές ζωής. Με τη διατύπωση του Adolf Lasson, ιδεολογικού διαχειριστή της χεγκελιανής θεωρίας του πολέμου, «το κράτος, όχι σαν ασπίδα του πολιτισμού παρά σαν βασική δύναμη της κουλτούρας, διεξάγει πολέμους»²¹. Ο πολεμισμός (Bellizismus), που αναπτύσσεται τον 19ο αι., έχει ως κύρια ιδέα την παράσταση του πολέμου ως κινητήρια δύναμη της πολιτισμικής προόδου. Η ιδέα αυτή, ωστόσο, δεν

Με οποιαδήποτε έννοια κι αν παρουσιάζεται η πολιτική σ' αυτό που ονομάζουμε πολιτική του πολέμου, αυτή έχει ανάγκη από λογική για να περάσει. Επειδή συνδέεται με την επιλογή της ένοπλης βίας ως δυνατότητα δράσης βάσει πολιτικού σχεδίου και με πολιτικό σκοπό, η επιλογή αυτή απαιτεί λογική ή ιδεολογική υποστήριξη. Κι αυτή είναι ανάλογη με την ιδέα του κράτους που υπόκειται. Το επιχείρημα λ.χ. για τον πόλεμο ως αναγκαίο φάρμακο αντιστοιχεί στην ιδέα του κράτους σαν οργανισμό που ο πόλεμος τον πληγώνει αλλά και τον γιατρεύει: «ο τρώσας και ιάσεται». Ο ίδιος ο Hegel, στη Λογική του, μεταδίνει το μήνυμα του Parsifal του Wagner: «το χέρι που προξενεί την πληγή είναι το χέρι που μπορεί να τη γιατρέψει». Γενικά, η σύγχρονη ρητορική, που παράγει και αναπαράγει λόγους για τον πόλεμο αντλώντας μέσα από την εγγελιανή φιλοσοφική παράδοση, στηρίζεται σε μια διαλεκτική της άρνησης ή λογική της πληγής, που δικαιολογεί το αρνητικό σαν συνθήκη ή παράγοντα του θετικού. Επειδή οι άνθρωποι δεν παραιτούνται από την τάση τους για κυριαρχία και τη συνακόλουθη βούληση για καταστροφή του άλλου, του εχθρού, δύσκολα δικαιολογείται ο πόλεμος σαν ευγενές παιχνίδι των

κρατών για κυριαρχία. Η φιλοσοφία, λοιπόν, θέλοντας να κατανοήσει τον πόλεμο στην όλη προοπτική των πραγμάτων, προσφέρει και ρομαντικές συλλήψεις της πραγματικότητας, ιδέες του αιώνιου πολέμου, του ηρωικού βίου, της καταγίδας που καθαρίζει τον κόσμο και φέρνει αιθρία, εικόνες που υποβάλλουν την εξιδανίκευση της πραγματικότητας μάλλον παρά την ερμηνεία και εξήγησή της.

* Το κείμενο αυτό, σε μία πρώτη μορφή, ανακοινώθηκε στο συνέδριο «Το πρόβλημα του πολέμου και της ειρήνης στο τέλος του 20ού αιώνα» Παν/μιο Ιωαννίνων, Παν/μιο Κρήτης, Δήμος Χανίων, Χανιά 1991.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- Grundlinien der Philosophie des Rechts, έκδ. J. Hoffmeister, Hamburg 1955, 340.
- Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts (1802/1803): S.W. 1(1927), 487. Το επιχείρημα αυτό ο Hegel το επαναλαμβάνει αργότερα: Rechtsphilosophie, 324 πβ. Die Phanomenologie des Geistes, έκδ. Hoffmeister, 324.
- Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, 56. «Η παγκόσμια ιστορία δεν είναι η χώρα της ευτυχίας, οι περίοδοι της ευτυχίας είναι λευκές σελίδες σ' αυτήν, γιατί είναι οι περίοδοι της συμφωνίας, της ελλειψης αντιθέσεων».
- Phanomenologie. IV, A (Hoffmeister, 141).
- Brockhaus, 10η έκδ., τόμ. 10 (1853), 221.
- Die Verfassung Deutschlands: Schriften zur Politik und Rechtsphilosophie, 100-1. Η άποψη αυτή βρίσκει μια πιο επεξεργασμένη έκφραση στο έργο Rechtsphilosophie.
- J. Barion, Hegel und die marxistische Staatslehre, 2η έκδ., Bonn 1970 (1963), 44.
- Heinrich v. Lobbel, 'Krieg': Ersch/Gruber, τόμ. 39 (1886), 380. Για τη δημοφιλή αυτή εικόνα του πολέμου σαν καταγίδα, βλ. Carl v. Rotteck, 'Krieg': Rotteck/Welcker, τόμ. 9 (1840), 508.
- Νόμ. Α, 828d.
- Weltgeschichtliche Betrachtungen, Stuttgart-Berlin 1905.
- Ges. Werke, τόμ. 4, Darmstadt 1962, 119.
- Buchner, 'Krieg': Dt. Enc., τόμ. 23 (1809), 170.
- Αργότερα ο Humboldt ομολογούσε πως για την ανάπτυξη του πνευματικού έθνους είναι αναγκαίο ένα ελεύθερο και ισχυρό γερμανικό κράτος, πως το πνεύμα του κόσμου διάλεξε τον γερμανικό λαό να δώσει για την αιώνια δημιουργία της παιδείας της ανθρωπότητας. Έγραφε στο υπόμνημά του για το γερμανικό σύνταγμα ότι δεν εννοεί να λάμψει για μια στιγμή η Γερμανία παίζοντας τον πρώτο ρόλο και ύστερα να περιπέσει σε παρακμή παρά να κερδίσει τη μεγάλη πορεία του χρόνου. Εκείνο που προέχει είναι η πρόοδος του πολιτισμού.
- Kritik der Urteilskraft, 28: Werke, Ak-Ausg., τόμ. 5, 263.
- Muthmasslicher Anfang der Menschengeschichte, Ak-Ausg., τόμ. 8, 121.
- Όπ.π.
- Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publikums über die Französische Revolution, Werke, Ak.-Ausg. 1 Abt., τόμ. 1 (1964), 244.
- Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters (1804-1805), S.W. τόμ. 7 (1846), 163.
- Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, S.W., έκδ. Glockner, τόμ. 11 (1961), 63.
- Αυτή την άποψη πρόβαλε ο νεοχεγκελιανός Adolf Lasson με την πραγματεία του Das Culturideal und der Krieg, Berlin 1868.
- Όπ.π., 18.
- Vom Kriege (γράφτηκε στα χρόνια 1809-1830), Berlin 1832.

Βιογραφικό σημείωμα

Ο ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΒΕΙΚΟΣ γεννήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 1936 στο Βελβεντό Κοζάνης. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στο Φιλοσοφικό Τμήμα του Freie Universität του Βερολίνου. Ανακηρύχθηκε Διδάκτωρ Φιλοσοφίας και Υφηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Στο ίδιο πανεπιστήμιο δίδαξε, ως Εντεταλμένος Υφηγητής, μαθήματα ιστορίας της φιλοσοφίας. Το 1971 εξελέγη Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και το 1979 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπου δίδαξε φιλοσοφία ως τον θάνατό του, στις 14 Μαρτίου 1995.

Μερικά από τα έργα του είναι

- *Ο θάνατος στη σκέψη του Ηράκλειτου*, Θεσσαλονίκη, 1968.
- *Κοσμολογία και κοσμική δικαιοσύνη*. Αναξιμανδρος Θεσσαλονίκη, 1969.
- *Οι Προσωκρατικοί*, 6η έκδ., Ελληνικά Γράμματα Αθήνα, 1995 (1η έκδ. 1970).
- *Nietzsche. Μια μεταφυσική της τέχνης*, Θεσσαλονίκη, 1970.
- *Σύγχρονη φιλοσοφία*, Ιωάννινα, 1974.
- *Φιλοσοφία και πολιτική*, Ηριδανός, ά.έ.
- *Ο μύθος του Λόγου*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1977.
- *Φιλοσοφία και επιστήμη*, 2η έκδ., Γρηγόρης Αθήνα, 1982 (1η έκδ. 1980).
- *Προλεγόμενα στη φιλοσοφία*, 3η έκδ. Θεμέλιο, 1987 (1η έκδ. 1983).
- *Ιστορία και φιλοσοφία*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984.
- *Θεωρία και μεθοδολογία της ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1987.
- *Ειρήνη και πόλεμος*, Αθήνα, 1987.
- *Εισαγωγή στις φιλοσοφικές σπουδές*, Γρηγόρης, Αθήνα, 1988.
- *Τα είδωλα του θεάτρου*, 2η έκδ., Αθήνα, 1988 (1η έκδ. 1988).
- *Αναλυτική φιλοσοφία*, Σμίλη, Αθήνα, 1990.
- *Φύση και κοινωνία. Από τον Θαλή ως τον Σωκράτη*, Σμίλη Αθήνα, 1991.
- *Εθνικισμός και εθνική ταυτότητα*, Αθήνα, 1993.
- *Εν πολέμω...*, Αθήνα, 1993.
- *Ενθυμήματα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995.
- *Ο κόσμος σε διασπορά*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995.
- *Θαυμασμός και παράδοξο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995.

Ευχαριστούμε θερμά την κυρία Χριστίνα Βέικου που μας παραχώρησε τα κείμενα αυτά, ζωντανή παρουσία, τρία χρόνια μετά το θάνατο του Θεόφιλου Βέικου.